

EVRENSELÇİ DİKOTOMİ BAĞLAMINDA ARI HAAN DESTANI

THE ARI HAAN EPIC IN THE CONTEXT OF THE UNIVERSAL DICHOTOMY

Berna ÖZPINAR*-Aynur KOÇAK**

ÖZ: Türkler kendine özgü bir hikmet oluşturabilmiş milletlerdendir. Hikmet ise kolektif tefekkürün en yüce eseridir. Hikmetin bir açıdan dünya görüşü olması onu bir yönüyle kozmogoni ile ilişkilendirmektedir. Türk düşüncesi dünyayı bir bütün olarak algılamakta, evreni oluşturan tüm varlıkları bütünüün parçaları saymaktadır. Bununla birlikte Türk düşüncesinde Dünya, Yer ve Göğün birleşiminden oluşur. İkisi zıt karakterde olsalar da birbirine uyum sağlayarak birlik oluştururlar. İkisi birbirine denktir, biri diğerinden üstün değildir. Yer ve Göğün oluşturduğu bu sistem *evrenselci dikotomi*, *evrensel iki ilke*, *iki ilkeli sistem* gibi adlarla anılır. Türk düşüncesinin en temel anlayışı olan evrenselci dikotomi, zıtlıklar içinde uyumu ve birliği oluşturacak şekilde Türk yaşamının her alanında etkisini gösterir. Anlatılar da buna dahildir. Türk mitolojik anlatılarının olay örgüsü içinde yer alan semboller, görünürdeki konunun derinlerinde evrensel iki ilkeyi barındırır. İki ilkenin varlığı ancak semboller çözümlendiğinde ortaya çıkmaktadır ve anlatıların temeli bu sisteme oturmaktadır. Bu çalışmada Tuva Türklerine ait, arkaik özellikleri koruyan Arı Haan Destanı'ndaki sembollerin çözümlenmesi yapılarak birbirleri ile ilişkilendirilmiş ve destan evrenselci dikotomi bağlamında incelenmiştir. İncelemeler, yeraltı kavramının Türk kozmogonisine henüz girmediği arkaik döneme ait olduğu anlaşılan Arı Haan destanının, dikotomiyi alt katmanlarda semboller aracılığı ile barındıran bir destan olduğunu göstermektedir. Sembollerin çözümlenmeleriyle ortaya çıkan anlamların oluşturduğu bileşkerler, evrensel iki ilkenin varlığını açıkça yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk tefekkürü, Evrenselci dikotomi, Kozmogoni, Türk destanları, Arı Haan destanı.

ABSTRACT: *Turks are one of the nations that build unique wisdom, the supreme work of collective contemplation. The fact that wisdom is a kind of worldview in one regard relates it to cosmogony. Turkish thought perceives the world as a whole and considers all beings that make up the universe as its components. Besides, in Turkish thought, the world consists of a combination of the earth and the sky. Although these two have opposite natures, they form a unity by harmonizing with each other. These two are equivalent to each other, neither of them is superior to the other. This system, which is formed by the earth and the sky, is known as the universalist dichotomy, the two universal principles or the two-principle system. The universalist dichotomy, which is the most fundamental part of Turkish thought, shows its effect in every*

* İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi /İstanbul- bernaozpınar@gmail.com (Orcid: 0000-0002-2016-4622)

** Prof. Dr.-Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / İstanbul- aynurnazkocak@hotmail.com (Orcid: 0000-0002-9555-1088)

aspect of Turkish life in a way to create harmony and unity in contrasts. This also includes narratives. The symbols in the plot of Turkish mythological narratives contain two universal principles in the depths of the apparent subject. The existence of two principles comes to light only when the symbols are analyzed, and it is seen the basis of the narratives is based on this system. In this study, the symbols in the Arı Haan Epic, which belongs to Tuva Turks and contains archaic features, have been analysed and associated with each other, and the Epic has been examined in the context of the universal dichotomy. The analyses have demonstrated that the Arı Haan epic, which was detected to belong to an archaic period when the concept of underground was not yet included in Turkish cosmogony, is also an epic that contains the dichotomy in its deeper layers through symbols. The totality of the meanings revealed by the analysis of symbols clearly reflects the existence of two universal principles.

Keywords: Turkish thought, Universal dichotomy, Cosmogony, Turkish epics, Arı Haan epic.

Giriş

Türk düşüncesi ve buna bağlı olarak Türk kozmogonisini “Türk Tefekkürü Tarihi” adlı eserinde diğer düşüncelerle kıyaslayarak anlatan Hilmi Ziya Ülken (2007: 23), Türk kavimleri içinde doğan ve hiçbir belli şahıs tarafından ortaya çıkarılmamış yani ferdi yaratmaların eseri olmayan tefekküre “*kolektif tefekkür*” adını verir. Araştırmacıya göre kolektif düşüncenin en yüksek eseri “hikmet”tir.

Ülken (2007: 46-47, 49) hikmeti kolektif tefekkürün en yüksek eseri sayar çünkü ona göre bir milletin dehası orada bütün büyüsel ve hayali unsurlarından sıyrılmakta ve akılcı hale gelmektedir. Kolektif tefekkürün hikmet haline gelmesi, onun artık kendine özgü bir felsefe, bir dünya görüşü yaratabileceğini göstermekte ve akılcı değeri, niteliği, kıymeti kazanması anlamına gelmektedir. Her hikmet, o milletin tümünün ırksal yaradılışı tarafından meydana getirilmiştir. Bununla birlikte üzerinde hiçbir şahsın tek başına payı olmayan uygulamalı bir felsefedir. Çin’den Avrupa içlerine, bütün ülkelere giderek onlara birçok katkı sağlarken, onlardan da birçok şeyi kendi bünyesine katan Türkler, kendilerine özgü hikmet oluşturabilen bir millettir. Türk milleti, çok çeşitli ırk, medeniyet ve çevreleri ile temas ve karşılıklı etkileşimler sonucunda oldukça sağlam realist bir dünya görüşü kazanmışlar, kişisel düşünce ürünleri ve felsefeler yaratmadan çok daha önce “*ma’serî collektif bir rüşt*” (toplumun ortaklaşa oluşturduğu yetkinlik, y.n.) elde etmişlerdir. Türk hikmeti de bu rüştün eseri ve ifadesidir.

Kendi hikmetinin oluşmasıyla Türk düşüncesinin sağlam bir temele oturduğundan söz etmek mümkündür. Türk kültürünün güçlü ve köklü bir kültür olması, en alt katmanlarda, aslı oluşturan en derin izlerin korunmasını sağlamıştır. Kolektif düşüncenin en yüksek eseri olan “*hikmet*”, bir yönü ile kozmogoni ile ilişkilidir çünkü o da bir dünya görüşüdür. Türk hikmetine göre, âlemin nizamı, iki zıt kuvvetin arasındaki uyumdan doğmaktadır. İnsan da bu uyum ve bağdaşmanın ürünüdür. İnsanların mutluluğu, dünyanın huzurlu bir yer olması ve milletler arasındaki barış da bu ahenge ve onun sürekliliğine bağlıdır. Eğer sosyal yaşantıda düzen bozulursa bu, insanın yaşamında ve ruhunda da dengeyi bozacağından

düzeni derinden sarsabilir. Bununla birlikte Türk hikmetine göre varlık ve insan arasında da bir bağlantı, uyum ve birlik bulunur ve bu da yaşamın esasını oluşturur. Ancak insan ve varlık birbirlerine tabi değildir. Mutlu olmak için bu birliğe uyum sağlayarak yaşamak gereklidir. Türk hikmetinde insan, zıt prensiplerin ahengine uygun şekilde yaşadığı sürece iç rahatlığı, huzur içindedir (Ülken, 2007: 46, 52).

Türklerin bu kolektif düşünce yapısı yaşanan dünya ile uyum sağlamayı ön görmektedir. Bu da insanın yaşadığı dünya ile bütün olduğunu anlamasından geçer. Bir başka deyişle dünya “genel olarak” değil, “bir bütün olarak” algılanmaktadır (Lvova vd., 2013/1: 12, Artişevskiy, 1985: 20’den). Türk düşüncesi evreni ve içinde bulunan varlıkların tümünü bütünü parçaları olarak ele alır. Tümü birlikte yaşamın devamlılığını sağlar. Doğadaki her varlığın canlı olduğu düşünülür. Görülen veya görülemeyen tüm varlıklar bu yapı içinde bir yere sahiptir. Esin (2001: 22) Türk düşüncesinde doğanın her yönünün kutsal bilindiğini belirtir. Öte yandan yaşanan dünya yani insanın dünyası *Gök* ve *Yerin* birleşim yeridir. İnsanın varlığı ve yaşamı *Yer* ve *Göğe* bağlıdır. İşte tam olarak bu noktada, *Yer* ve *Göğün* Türk düşüncesinde tam olarak nasıl algılandığı önem kazanmaktadır. Bununla birlikte Lvova vd., (2013/1: 14, 16)’ne göre en arkaik görüşler katmanın en dayanıklı ve en fazla yaşatılanlarıdır. Bu nedenle dünya görüşlerinin en eski katmanına indikçe, Türk halkları için inanç ve görüşler tablosu benzeşmektedir. O halde bu noktada kolektif Türk tefekkürünün en temel ve en eski anlayışı olan evrenselci dikotominin yani “iki ilkeli sistemin”, en derin katmanda bulunduğunu, barındığını söylemek mümkün görünmektedir.

Türkler hem *Yer* hem de *Göğü* kutsal bilmekte ve ikisine de saygı duymaktadır. Ögel (1993: 282) eski Türklerin dualarında hem *Yer* hem *Gökten* yardım istendiğini belirtir. Bu durumda Türklerin, *Yer* ve *Gökten*, birini ötekenden üstün tutmayıp, ikisini birbirine *denk* olarak gördükleri şekilde bir düşünceye sahip olduklarını söylemek mümkündür. Bu da Türklerin *en eski* ve *öz kozmolojisi* olan “evrenselcilik/ evrencilik” de denilen *iki ilkeli sisteme* bir başka deyişle *dikotomiye* işaret etmektedir (Esin, 2001: 19). Bu sistem, Türklerin kozmolojik bakış açısı ile evrenin ve dünyanın düzenini, iki ana ilke olarak belirlemiş olmaktadır. İki ilkeli sistem, evrenin tüm tezahürlerinin *Gök* ve *Yer-Suyun* temsil ettiği, birbirine zıt ancak birbirini tamamlayan *iki evrensel nefesten* oluşmuş olarak kabul eder. Buna göre kâinatın çeşitli tezâhürleri, *zaman ve mekân içinde tüm evreni kapsayan bir düzen* olarak açıklanmaktadır. İki ilkeli sistem, İ.Ö. 1059-249 yılları arasında şimdiki Çin topraklarında bir devlet kurmuş olan *Çulara* (Chou)¹ atfedilir ve *Çular*² bu kozmolojiyi anavatanları olan İç Asya’dan

¹ Ülken (2007: 28), “Çu Türkçede nesil, oğul mânâlarına geliyor: Çocukta olduğu gibi” bilgisini “Necip Asım Bey [Yazıksız]” dipnotu ile verir.

² Eberhard (2019: 33), “Choular aslen bir Türk kabilesiydi” ifadesini kullanır. Choular hakkında daha fazla bilgi için bk. (Özertim, 1963).

getirmişlerdir. Günümüz araştırmacıları, evrensel olma iddiasından dolayı *Çu* kozmolojisine *evrenselcilik* veya *evrencilik* demektedir. Evrensel iki ilke düşüncesi, doğanın her yönünü kutsal bilir, doğa güçleri ile uyumlu yaşamayı ve kut elde etmeyi hedefler (Esin, 2001: 19, 22).

“*Üstte mavi gök, atta yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış*” (Tekin, 1988: 9).

*Gök ve Yer*³ yaratıldığında ikisinin arasında insanın yaratıldığını açıkça bildiren Bilge Kağan'ın bu sözleri, Türk kozmogonisini anlatan ve derinliklerinde Türk dünya görüşlerinin en temel düşüncesini barındıran özdür. İçeriğinde kadim Türk düşüncesinin esas dayanağı bulunmakta ve tam olarak Türklerin dünyaya ve yaşama bakış açılarının çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu çekirdek, *evrenselci dikotomi* de denilen *evrensel iki ilke*dir.

Ülken'in sözünü ettiği Türk hikmeti ve kozmogonisindeki iki kuvvet, elbette birbirine zıt ancak birbirini tamamlayan iki prensip olan *Yer* ve *Göktür* ve bunlar, *Gök Tanrı* ve *Asra Yer*'dir. *Gök Tanrı*, bütün insanların hedefi, son gayesi, ülküsü; *Asra Yer* ise insanların içinden çıkıp yine ona döndükleri toprak, yani insanların kaynağı olarak görünmektedir. Bu iki prensip asla birbirleriyle çatışmaz. Tam tersi sonsuz bir iştihakla, istekle birlik oluşturduklarında hem varlığın hem de insanın uyumu ve dengesi oluşur. Bu uyum ve ahenk ancak “yukarıda *Gök* çöker, aşağıda *Yer* delinirse” bozulabilir. Türklerin kolektif felsefesini oluşturan bu uyumlu ikilik monizme dayanmaktadır. Türk düşüncesinin bu uyumlu ikiliği⁴ İran'da görülenden farklıdır. İran'ın sosyal şartları ve yaşamı, uyumlu ikiliği (düalizmi), asla uyuşmayan ve mücadele eden bir düalizme çevirmiştir (2007: 30, 52-53).

Evrensel iki ilkenin özelliklerinin başında *bir* özden kaynaklanmış olarak, birbirlerine *denk* olmaları gelmektedir. Karşılıklı tarafların birbirine bir üstünlüğü söz konusu değildir. İki birbirine *zıt* nitelikler taşır ve kuzey-güney, doğu-batı, kara-ak vb. vasıflarla belirtilirler. Aynı zamanda birbirinin *tamamlayıcısı* olan bu ilkeden biri olmazsa diğersinin de bir önemi olamaz. İki *birlikte hareket ederek* (uyum sağlayarak) yeni bir oluşum, başlangıç gerçekleştirirler. İkisinin birlikte gerçekleştirdiği oluşum, *kaostan kozmosa geçişi* gösterir. Evrensel iki ilke birlikte hareket ederek düzeni sağlar, dengeyi oluşturur ve insanın yaşayabilmesi için yaratımı gerçekleştirir. Ögel (1995: 147)'in söylediği “*Türkün göğü ve yeri birlikte hareket ediyorlar*”

³ “Yer” Türklerde “Yer-Su” olarak birlikte anılır.

⁴ Ülken (2007: 30, 50-51) Türklerin kabileleri birleştiren ve onların birliği üzerine bir “E” teşkilatı kurmuş olmaları ile birlikte, kadın ve erkeğin sosyal yaşamda karşılıklı yerlerinin bulunmasının da Türk toplumunun dünya görüşünü gösterdiğini, bunun da birliğe ve uyuma dayandığını belirtmektedir. Yanı sıra Türk töresinde kast ve sınıf değil, merite ve derece farkı vardır. Halk hükümet işlerine karışabilmektedir. Bu da onların bugünkü anlamda demokrasiye çok yakın bir anlayışa sahip olduklarını gösterir. Üstelik Türklerde zadedânlık, halkın içinden çıkan ve görülen toplumsal vazifinin önemine göre kazanılmış bir vasıftır. O halde bu durumu halk ile yönetimin birliği olarak düşünmek mümkündür.

cümlesi de tam olarak bunu ifade etmektedir. Konu Dünya'nın fiziki yapısı açısından düşünüldüğünde de gökyüzü ve yeryüzünün birbirine bağımlı olduğu bilinmektedir. Biri olmadan diğeri yaşam için gerekli şartları sağlayamaz, anlamsızdır. Ancak gökyüzü ve yeryüzü arasında uyum ve denge sağlanırsa dünya yaşanabilir bir yer haline gelir. Dengenin bir sebeple bozulması halinde ise tersine insanın mutlu yaşaması için gerekli şartlar da bozulacak ve kaos oluşacaktır. Bu durum fiziki yapıda olduğu kadar, sosyal yapı anlamında da böyledir. Birey ve toplum arasındaki uyumsuzluk, denge bozulması demek olup, sonuçta kaotik bir ortamı gerektirir.

Türk düşüncesinin ürünü olan Türk mitolojisine ait anlatılar da Türk kozmolojik düşüncesinin merkezindeki “evrensel iki ilke” üzerine oturmuştur. İki ilkenin denge ve uyumu sayesinde yaratımın gerçekleşmesi, mitlerin görünen katmanının altında semboller aracılığı ile verilir. İki ilkenin temsilcileri, anlatılarda yer alan kahraman ve karşı-kahramanlar olarak belirmektedir. Eliade (2003: 400-401)'ye göre “*tüm mitlerin ortaya konuluşu iki yönlüdür*”. Mitler bir yandan *aynı ilkeden türeyen* iki tanrısal kişiliğin iki karşıt niteliğini ortaya koyarken, diğeryandan tanrıların derin yapılarındaki *coincidentia oppositorum*⁵ (karşıtlıkların birliği, y.n.) oluşlarını da ortaya koymaktadır. Tanrı, tüm özelliklerin üstünde ve tüm karşıtlıkları birleştiren bir yapıya sahiptir ve Tanrı'nın hem var eden hem yok eden hem affeden hem cezalandıran gibi benzeri tüm vasıflarının bir arada oluşunu anlatır. Bununla birlikte Eliade, Doğu'nun bakış açısında mükemmelliğin ancak *karşıtlıkların birleşip bir bütün oluşturması* ile gerçekleştiğini söyler, aksi mümkün değildir.

Geleneksel mitlerin büyük bir bölümü, tanrılar ve demonlar (Örneğin *devalar ve asurlar*) arasındaki kardeşlikten, kahraman ve anti kahramanlar, azizler ile kötü ruhlar arasında var olan arkadaşlık veya kan kardeşliğinden söz etmektedir (Eliade, 2003: 398). O halde, mitlerde çeşitli kişiliklerde ve biçimlerde görünen, birbirine zıt durumdaki kahramanlar ve karşı-kahramanlar, aynı özden (yani tanrısal kaynaktan) gelerek, bu özün vasıflarını gösteren bir durumdadır. Bu durumda mitlerde kahraman ve karşı-kahraman olarak ortaya çıkan unsurların aslında mitin derin katmanlarındaki *iki ilke* temsilcisi oldukları anlaşılmaktadır.

İki ilkenin uyumlu birlikteliği ve birbiri ile bütüncül şekilde hareket etmesi Türk destanlarında tam olarak yansımaları bulur. Görünürde işlenen konuya evrensel iki ilke (dikotomi) gözlüğü ile bakıldığında, alt katmanlarında bu iki ilke temsilcisinin -her ne kadar savaşıyor görünse de- aslında birlikte hareket ederek yaratım gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Destanlarda görülen bu iki kişiliğin yani iki ilkenin temsilcilerinin, zıt olsalar da birbirinin tamamlayıcısı ve gerekli şartı, aynı kaynaktan, aynı özden var olması *birlik* olduğunu söylemek mümkündür. Destanlarda ortaya çıkan bu

⁵ Tanrıların yüce gönüllü olma ile korkunç, yaratıcı olma ile yok edici, güneş olma ile yılan biçimi oluşlarını anlatır (Eliade, 2003: 400).

iki kişilik, birbirine zıt ancak birbirinin bütünleyicisi olan “evrensel iki nefesin”, destanın olay örgüsü içerisinde görünmesi gerektiği şeklindedir.

Türk kozmogonisinin çıkış noktası söz edildiği üzere, birbirine zıt ancak birbirinin tamamlayıcısı iki prensibin (evrensel iki ilke, iki evrensel nefes), varlığıdır. Anlatılara daha dikkatli bakıldığında iki ilkel sistem, Türk mitolojisine ait anlatıların ana yapısını oluşturmaktadır. Bunlar en açık olarak, en arkaik olarak nitelenen Güney Sibiry Türklerinin ve -eskiden orada yaşamalarına dayanarak- Yakut Türklerinin mitolojisine ait anlatılarda kendini göstermektedir. Bununla birlikte anlatılar Türk mitolojisinin çeşitli örneklerinin, ortak kökenden çıktıklarını kanıtlayan ögelere sahiptir.

Arkaik olarak görülen Güney Sibiry Türk anlatılarında iki ilke çeşitli şekillere bürünebilmektedir. Bazen birbirine eş, bazen arkadaş, kardeş, bazen karşılıklı savaşan iki kahraman, bazen ikiz kardeş, bazen iki hayvan, bazen de bir insan bir hayvan şeklinde belirir. İki ilke destanlarda erkek ve dişi gibi farklı cinsiyetten olabildiği gibi, kimi zaman aynı cinsiyette iki kişi de olabilmektedir. Bu noktada cinsiyet değil, o kişiliğin temsil ettiği ilkenin özellikleri önem kazanmaktadır. Hatta destanlardaki başkahramanların iki ilkeyi birden taşıyarak erdişi (hermafrodit) bir nitelikte olduğu da görülmektedir. Ne şekilde, nasıl verilirse verilsin, onlar daima evrenin yaratılmasında gerekli olan iki ilkenin temsilcileri olarak ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle anlatılardaki bu kahramanların biri daima *Yer*, diğeri *Gök* ile ilişkilendirilmekte, birbirinin tamamlayıcısı olarak, biri eril diğeri dişil ilkenin temsilcisi olmaktadır. İkisinin uyumu ve birlikte hareket edişleri de anlatının *dikotomik* temele dayandığını göstermektedir⁶. Bu iki ilke aracılığı ile dünya kurulmakta, yaratım gerçekleşmekte ve yaşamın sürdürülmesi sağlanmaktadır.

İki ilkenin Türk destanlarında görülebilmesi ancak destanın verdiği sembollerin açıklanmasından geçmektedir. Semboller iki ilkenin taşıdığı nitelikleri belirtmekte ancak onları destanın alt katmanına gizlemektedir. Türkler, her şeyde olduğu gibi⁷ anlatılarını da sembollerle zenginleştirmişlerdir. Sembollerin tek başına ifade ettiği anlamlar yanında diğer sembollerin söylemek istedikleri bunlarla birleştirilip, aralarında bağlantı kurulduğunda, ilk okuyuşta gerçekten anlaşılması bir hayli güç

⁶ Destanlarda verilen karşılıklı tarafların savaşı aslında görünürde olan bir mücadeledir. Bu mücadele daima olumlu bir şekilde sonuçlanır ve kozmosa erişim sağlanır. Bununla birlikte taraflardan düşman olsalar dahi daima saygı ile hatta bazen de hayranlıkla söz edilmektedir. Savaş söz mücadelelerde diğer kültürlerin etkisinin olabileceği de mümkündür. Ancak söz edildiği üzere en alt katmandaki temel düşünce olan uyumlu dikotomi mutlaka yansıtılmaktadır.

⁷ Türkler kullandıkları her eşyayı muhakkak süsleyerek kullanmakta idiler. Süslemede ise doğadan aldıkları verileri stilize ederek tüm eserler üzerinde kullanmışlardır (Diyarbakirli, 1972: 56).

olan⁸ ve bu nedenle arkaik olarak nitelenen Güney Sibiryada destanlarının açıklanmasını sağlamaktadır. Konunun daha açık şekilde ortaya konulabilmesi için, Güney Sibiryada Türklerinden Tıvalara⁹ ait “Arı Haan” destanının olay örgüsü ekseninde iki ilkenin varlığına dair inceleme yapılacaktır. Arı Haan destanı, Türk kozmogonisine henüz yeraltı kavramının girmediği döneme ait olan arkaik nitelikteki destanlardandır. Destanın bu özelliği, iki ilkenin tam olarak ortaya çıkarılabilmesi açısından önem kazanmaktadır.

Arı Haan Destanı¹⁰ ve İki İlkenin Görünümleri

Gök ve Yer

Arı Haan destanında dünyanın kurulduğu zamandan söz edilerek giriş yapılmaktadır:

*“Geçmişin geçmişinde,
Öncelerin öncesinde,
İyi çağın omzunda,
Kötü çağın başında,
Yer-zaman oluşurken,*

Şangju-Tümeş burkan hakim iken” (Ergun ve Aça, 2005: 225) denilir. Bu yer ve zamanda, başında ak tayga, önünde sarı yalçın kaya bulunan ırmağın olduğu bir yer vardır. Bu sarı yalçın kayanın ortasında yalnız (tek) bodur bir ağaç bulunur. Bu ağaçta ortaya çıkan bir ur, gün geçtikçe büyür ve içinden *altın* başlı, *gümüş* göğüslü bir oğlan çocuğu çıkar. Etrafta kimse yoktur. Oğlan bir gün şöyle düşünür:

*“Kara ağaçtan doğduğumdan,
Benim anam babam Uspun gök denizdeki,
Yer iyesidir herhalde”* diye
Düşünüverip” (Ergun ve Aça, 2005: 226).

Oğlanın *Gök* denizden ve *Yer* iyesinden söz edişi dikotomiye işaret etmektedir. *Gök* ile ilişkili bir deniz ve oradaki *Yer* iyesinin birleşimi, bu oğlanın varlık sebebidir ve onlar bu oğlanın ana-babasıdır¹¹. Oğlan nehir yatağına iner ve burada *kızıl-ala kurt* ve *kara-ala kurt* yiyerek beslenip büyür.

Buraya değin dizelere tekrar bakıldığında, kahramanın iki ilkeyi bünyesinde bulundurması durumu söz konusudur. Oğlan yalnız ağaçtan

⁸ Ögel (1993: 112, A. M. Castrón, 1853-1857: 260’tan) Güney Sibiryada Türk destanlarını, mistik ve anlaşılabilirliği güç olduklarından dolayı, tam anlamıyla *mitolojik* olarak ifade etmektedir.

⁹ Güney Sibiryada Türk halklarından olan Tıvalar, -kendi dillerinde “Tıbalar”- bazı kaynaklarda Soyot, Soyon, Uran-hay’lar olarak geçer. Rusya Federasyonu’na bağlı Tuva Cumhuriyeti’nde yaşamaktadırlar (Hoppal, 2021: 126).

¹⁰ Ergun ve Aça, 2005: 225-272’den yararlanılmıştır.

¹¹ Benzer bir anlatım Boktu-Kiriş Bora-Şeeley destanında görülür. Orada da ikiz kardeşler Uspa deniz tarafından büyütülürler. bk. (Ergun ve Aça, 2004).

doğar ve ana babasının gök denizdeki Yer iyesi olduğunu düşünür. Bununla birlikte altın başlı ve gümüş göğüslüdür. Bu durumda hem *Yer* hem *Gök* ile ilişkili sembolleri taşımaktadır. Yani o, tanrısal bir kudret tarafından iki ilkenin özelliklerinin birleştirildiği ve tek bir varlık haline dönüştürüldüğü yapıya sahip olarak yaratılmıştır. Eliade (2003: 403)'ye göre ilk insan inanışlarda erdişi olarak düşünülür. Sonradan ilksel çiftlere (iki cinsiyete) dönüşmüştür. Bu da tam olarak *dikotomi* anlamına gelmektedir. Bununla birlikte oğlanın nehir yatağında yediği *kızıl* ve *kara* kurt da onu besleyip büyütmesi itibariyle bir başka dikotomik göstergedir.

Oğlan ve At

Destanın devamında oğlan bir gün bir canlı ile karşılaşır. Onunla birlikte vakit geçirirler ve birbirlerine alışır. Yine bir gün oğlan ile canlı konuşurlar:

“Sen böyle ne biçim canlısın?” diye,

Oğlan soranda,

“Ben at denilen

Canlıyım.

Sen ise kişi denilen

Canlısın” dermiş,

Böyle değil miymiş.

Bir gün deminki

Sarı tayı söylemiş:

“Ben canlı özüm doydum,

Zayıf özüm semirdim.

At sahihsiz,

Olmamalıdır.

Atı olmayan er kişi de

Olmamalıdır,

Ben sana at olayım,

Sen de bana sahip ol” diye

Söyleyip durmaz mı” (Ergun ve Aça, 2005: 229).

Dizeler, at ile oğlanın da bir birlik oluşturacağına dair işaret vermektedir. Bununla birlikte buradan iki ilkenin destanlarda sadece bir kere değil, birden fazla görünebileceği de anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle iki ilke, destanlarda başka görünümdeki temsilciler olarak da ortaya çıkabilmekte ve daha farklı dikotomik birlikler oluşturabilmektedir. Bu durum Türk düşüncesinde yer alan “yaratımın tekrarlanması” ile ilişkilidir. Türk düşüncesinde yaratım, evrenin o ilk zamanda yaratılmış olmasından sonra tamamlanmış olmamaktadır. Yaratım döngüsel olarak tekrarlar.

Bunun için de yeni dikotomik birlikteliklere ihtiyaç bulunur¹². Devamlılık yeniliği gerektirir. Destanda da oğlan ve atı iki ilkeyi temsil edecek biçimde yeni bir birlik oluşturacaklardır. Sarı kayanın ortasındaki kara, yalnız ağaçtan doğan bu oğlanın *altın* başlı, *gümüş* göğüslü olarak verilmesi onun bu dikotomik birliktelikte evrensel iki ilkeyi temsil eden *Gök* ile ilişkili, *sarı* renkle verilen atın ise *Yer* ile ilişkili olduğu, sembollerden anlaşılmaktadır. Bu durumda oğlan eril, at dişil ilkeyi sembolize eder. Destanda at ve oğlanın birbirlerinden hiç ayrılmadıkları ve *uyumlu* oldukları da anlatılarak, onların iki ilke temsilcileri olduğu böylece desteklenmektedir.

Sonrasında at, oğlana yaşadıkları bu yerden ayrılarak başka bir yere gidebileceklerini söyler. Oğlan başta kabul etmez, buradan ayrılırsa öleceğini, gitmek istemediğini söyler. At ısrarcıdır. Oğlanı sonunda üzerine binmesi için razı eder ve biner binmez hemen koşmaya başlayıp ilerler:

*“Irmağın başına çıkanda,
Ucu-başı görünmez
Sarı bozkırlı,
Seraplı
Sarı tarlalı,
Güzel alem
Gözüküvermez mi
Öyle devam ederken,
Deminki tayı,
Gök ile denkleşmiş
Ak taygaya yönelip
Gidivermiş”* (Ergun ve Aça, 2005: 232).

Yer-Gök

İki ilkenin temsilcileri olan at ve oğlan, birlikte koşarak (yani birlikte hareket ederek) yol almakta ve yeni bir mekâna geçiş yapmaktadır. *Sarı* bozkırlı, *sarı* tarlalı, güzel alem gözükür. Burası “Dünya”dır. Sarı, insanın yaşadığı *Orta* dünyanın ve merkezin rengidir¹³. İki ilke temsilcisi olarak beliren oğlan ve atı koşarak, sarı renk ile sembolize edilen mekâna yani

¹² Bunu açıklamak için şöyle bir örnek verilebilir; yaşamın sürmesi nesillerin devamlılığına bağlıdır. Neslin devamlılığı için ise evlilikler gereklidir. Evlilik her defasında yeniden kurulan bir dünya, yeni bir yaşam demektir. Bir başka deyişle her yeni dikotomik birlik yaşamın sürmesi için yeni bir adımın atılması, bir yaratımın gerçekleştirilmesidir. Bu açıdan düşünüldüğünde destanlardaki yeni dikotomik birliktelikler daha iyi anlaşılacaktır.

¹³ Sarı renk mekânsal anlamda dünyanın merkezine de işaret eder ki bu yeni bir dünyanın kuruluşu ile bağlantılıdır. Sarı rengin kozmik yumurta miti ile ilgisi de düşünülebilir. Yumurtanın ortasındaki yaşamsal nokta da sarıdır.

Esin (2001: 25), unsurların kâinattaki yerini düzenleyen yönlü pusulada *kararık* ilkesi ve *Yer-Su* simgesi olarak toprağın, *merkezde* gösterilmekte olduğunu belirtir. Türklerde toprak unsurunun konumu; *merkez*, *gezegeni*; *Sarığ orungulug* (sarı bayraklı) ifade edilen *Sekentir* (Satürn/Zuhâl), rengi; *sarıdır* (ayrıca *yağızdır*).

Dünya'ya geçer. Burada da *Göğe* denk olan Ak taygaya doğru giderler. Ak tayga, *Gök* ile *denk* durumda olarak veriliyorsa, burada *Yer* ve *Göğün* birbirine denk olduğunun anlatılmak istendiği de anlaşılmalıdır. Belirtildiği üzere denklik, dikotominin esaslarındandır. Geçilen dünya, *Yer* ve *Gök* dengesinin kurulduğu mekândır.

Arı-Haan ve Ak Sarıg

İlerleyen dizelerde oğlan ve atı burada sarı bir kısrağ görürler. Bu kutsal sarı at için “tayga-dağ gibi” denilmektedir. Oğlanın atı hemen o kısrağın sütünü içmeye başlar. Oğlan da ardından aynı onun gibi kısrağın sütünü içer ve ikisi de aynı kısrağdan beslenirler. Bir başka deyişle ikisi sarı kısrağın sütünü içerek aynı zamanda süt kardeşi olmaktadır. Bu da onların bir özden gelen iki ilke temsilcileri olduklarına dair diğer bir sembolik anlatımdır.

Oğlan ve atının bu kısrağın sütünü içtiklerinde kendilerine geldiklerinden söz edilmektedir. Hatta oğlanın katılaştıran derisinin şangırdayıp döküldüğü söylenir ki bu aktarım bir “yeniden doğuş” demektir. Destanlarda süt ve benzeri süt ürünlerinin yenilip, içilmesi daima bir yeniden doğuş ile ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle kısrağ, at ve oğlanı kendi sütü ile besleyerek, bir anlamda onları doğurmuş ve yeni bir yaşama başlatmıştır. Sonrasında sarı kısrağ ölüm vaktinin yaklaştığını söyleyerek, oğlana ve atına, ulu kara mağara içinden giyecek, yular-gem sağlar. Ayrıca onlara ad verir¹⁴. Oğlan Arı-Haan, atı Ak Sarıg adını alır.

Arı Haan-Altın Prenses

Kısrağın ölmeden önce Arı Haan'a eşi olacağını söylediği Altın prenses kadın, *Üst* alemde, Kurbustu Haan tarafından ulusu ile birlikte gönderilir. Arı Haan eşini yuvarlak¹⁵ ak otağ içinde görür ve onunla evlenir. Otağ/ev yeni bir dünya kurulmasına eş değerdir. O halde Arı Haan ve Altın prensesin iki ilkeyi temsilen, dikotomik yeni bir birlik oluşturdukları söylenebilir. Altın prensesin *Üst* alemde gönderilmesi Oğuz Kağan destanı ile de benzerlik taşımaktadır.

Bir süre sonra Altın prenses, Arı-Haan'ın sürekli evde oturup uyumasından sıkılır. Ona, bin kara devenin başı olan *acımasız kara buğranın* yitip gitmesi ardından üç yıl geçtiğini, gidip onu aramasını söyler. Altın prenses ayrıca gebe olduğunu, bir oğlan doğuracağını, onun için bir eş bulması gerektiğini de ekler. Eşinden kara buğrayı bulup, kalın nişanı olarak Ulug Haan'ın obasındaki alacakları kız olan, bilimli-bilgili kişiye (bilimli-sihirli prensese) vermesini ister. Arı-Haan eşini dinler ve yola çıkar.

Şara Melçen Haan ve Arı Haan

Arı Haan bir süre sonra on bin devenin içinden gelen *acımasız kara buğrayı* görür. Bu sırada yine on bin sarı deve içinden *kel sarı buğra* çıkar ve

¹⁴ Arkaik bilincin en önemli özelliği, adı olanın var olduğu prensibidir (Lvova vd., 2013/1: 20, Toporova, 1985: 418'den).

¹⁵ Otağın “yuvarlak” olarak belirtilmesi, tam ve bütün olmanın sembolüdür.

bu iki buğra tutuşurlar. Arı Haan o esnada güney taraftan üç güneş geldiğini görür. Atı ona henüz cahil olduğunu, onun üç güneş değil, iki gözü ve ağzı birer güneş olan yiğit bir er olduğunu söyler. Gelen kişi tutuşan buğralardan kel sarı buğranın sahibidir. Buğrasını paramparça olurken çeker alır ve kara buğradan kurtarır. Gelen er, Sarı Kaldar atlı, Şara Melçen Haan'dır. Arı Haan ile karşılıklı kendilerini tanıtır:

*“Ben, dümdüz güney tarafta,
Sarı Hem'i yurt tutan
Er denilen ere benzemez,
Yaşlanacak hali yok,
Ölecek canı yok,
Sarı Kaldar atlı,
Şara Melçen Haan,
Denilen kişiyim ben” diye
O kişi cevaplayıp,
Durmaz mı.
“Öyleyse sizin,
Adınız, namınız nedir?
Hangi obalı-yurtlu,
Nereye giden kişisin?”
“Ben dümdüz kuzey tarafta,
Boğazdaki Kara-Hem'in kıyısında,
Sarı kayanın bağrında,
Yalnız ağaçtan öylece doğan,
Ak Sarı atlı,
Ölecek canım yok,
Yaşayacak yaşım yok,
Kanayacak kanım yok,
Tükürecek tükürüğüm yok,
Arı Haan yiğit denileni
Benim ben” diye
Söylemiş” (Ergun ve Aça, 2005: 250-251).*

Dizelerde karşılıklı kahramanların birinin güney ve sarı, diğerinin kuzey ve kara yurt tutmuş olması onların zıtlıkları olarak görülmektedir. Bununla birlikte ifadeler, iki tarafın birbirlerine bir üstünlüklerinin olmadığı, tersine aralarında denklik olduğu şeklinde anlaşılmaktadır.

Şara Melçen Haan, Arı Haan'a meydan okur, savaşmalarını söyler. Arı Haan da kabul eder. Önce birbirlerine ok atarlar ancak oklar hiçbir işe yaramaz ve ikisine de işlemez. Bu defa güreş yapmak için anlaşılır. Ancak

güreşten önce oturup koyu çaylarını içer, börek çörek yerler. Bu bir dinlenme süresidir. Aslında aralarında büyük bir düşmanlık olmadığını da göstermektedir ki sonradan zaten dost olurlar. Bunu bir *uyum* olarak nitelendirmek mümkündür. Dinlenmenin ardından şu dizeler verilir:

*“İki boğanın yan bakışı gibi,
Kara kayanın vuruşu gibi
Çat-çut tutuşuvermişler.
Otuz günde ara vermeksizin,
Altmış günde durmaksızın,
Tutuşup durmuşlar.
Doksan günde ara vermeksizin,
Tutuşup gelip,
Şara Melçen Haan’ı Arı Haan,
Kara yeri titretip,
Gökyüzünü zıngırdatıp,
Yıkıvermiş.
Sandık gibi ak göğsüne,
Oturuverip...”* (Ergun ve Aça, 2005: 253).

İki yiğidin bu vuruşma sahnesi de dikotomik veriler içermektedir. İki zıt kuvvet olarak verilen kahraman ve karşı-kahraman çarpışır. Zıt güçler oldukları önceden birbirleriyle dövüşen buğraları üzerinden verilmiştir. Kel sarı buğra *Yer* ile bağlantılı iken, acımasız kara buğra *Gök* ile bağlantılıdır. Burada kara buğranın “acımasız” olarak nitelendirilmesi, onun *eril*¹⁶ olarak düşünülmesini gerektirmektedir. “Kara” burada *Yerin* değil *eril* bir niteleme olarak *Göğün* sembolüdür. Kalafat (2006: 284)’a göre kara sadece siyah değil, bir kuvvenin simgesidir. *Karanın* Türk mitolojisindeki yerinden hareketle ve Türk halk inançlarında yansımalarından yola çıkıldığında kara; amansızlığı, tavizsizliği, kararlılığı, cezalandırıcılığı, dobra oluşu simgeler. Ululuk, büyüklük, yücelik, haşmet içerdiği için ondan çekinmek gerekir. Bununla birlikte kara renk, Türklerde kuzey yönünü simgelemektedir (Ziya Gökalp, 1976: 131) ve kuzey yön Türklerde saygı gören bir yöndür. Hsiung-nu hükümdarı Gök Tanrı’nın makamı sayılan Kutup Yıldızı’na önem vererek, tahtını gece göğünün zirvesinin yönü olan kuzeye çevirerek oturmaktadır. Ayrıca onlar kuzeye *tün-ortusu* yani gece yarısı da derler ve bu karanlık göğe karşılık gelir (Esin, 2001: 26, 31-32).

Esin (2001: 30-31) “Gök” ırkını anlatırken aynı zamanda bu ırkın yönünü *üze* (yukarıda) ve güney olarak belirtirken, renklerini ise, koyu kızıl (gökyüzünün güneyi), lacivert/gök (gökyüzünün doğusu), ak (gökyüzünün batısı), *kara* (gökyüzünün kuzeyi) olarak verir. Bu ırkın göksel cisimlerinden

¹⁶ Destanlarda eril ve dişil olma sadece cinsiyet anlamında düşünülmemelidir. Erillik ve dişillik ilkenin niteliğidir. Bazı destanlarda kadın kahramanlar eril yönleri ile ön plandadır.

biri de Altın (Demir) Kazık yani *Gök* tanrısının mekânı sayılan Kutup Yıldızı'dır. Bu durumda anlatıda *karanın* eril temsilci olduğu yönünde düşünmek doğru olacaktır.

Öte yandan Esin (2001: 31-32, Clauson, 1972 ve Orkun, 1936: 22'den) "K'un" ırkıdan söz ettiğinde bu ırkın Türkçe *Yer-sulara* da karşılık geldiğini ve Türklerde yönünün yeryüzünün altı (altın/asra) ile *kuzey* olduğunu belirtir. Renkleri ise sarı, yağız ve *karadır*. Bu durumda *karanın* hem eril hem dişil anlamlara gelecek şekilde çift kutuplu olduğu düşünülebilir. Ancak destanın bu noktasında *karanın* eril ilkeyi temsil ettiği, diğer buğranın sembollerinin açıklamasından anlaşılmaktadır.

Sarı buğranın verilen özelliklerine bakıldığında, kara buğranın *Gök* ile bağlantılı olduğu yani eril ilkeyi temsil ettiği aydınlanmış olmaktadır¹⁷. Çünkü diğer buğra olan Şara Melçen Haan'ın buğrası, hem sarı hem "kel" olarak verilmekte olduğundan, kara buğra doğrudan *Gök* ile bağlantılı olarak yerini almaktadır. Çünkü saçsızlık veya kısa saçlı¹⁸ olma destanlarda doğrudan *Alt* dünya (Yer) ile ilişkilidir¹⁹. Bu vuruşmada buğraların sahiplerinin hangi ilkeyi temsil ettiği de önemli görünmektedir. Onlar sahipleri ile aynı ilkeyi temsil ederler.

Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da Şara Melçen Haan'ın da Arı Haan gibi²⁰ özünde iki ilkeyi taşıyor olmasıdır. Bu durum onların birlikte dikotomiye temsil etmelerine engel değildir. Destanda hangi ilkeyi temsil ettikleri, özellikle vurgulanan sembollerle verilmektedir.

Tekrar vuruşmaya dönülecek olursa, Arı Haan, Şara Melçen Haan'a galip gelmiştir. Şara Melçen, Arı Haan'a kendisini öldürmemesi için yalvarır:

"Senin gibi yapayalnız er,

Kişiyim ben,

Beni öldürdüğünde

¹⁷ Ögel (1995: 260) de Türklerin eskiden *Yer* için sadece "yağız" kullandıklarını, "kara toprak" deyişinin daha sonra söylenmeye başladığını belirterek, Kâşgarlı'da da yağızın, kızıl ile siyah arası bir renk olarak verildiğini söyler. Kâşgarlı (2018: 352), "yağız koyu kahverengi. Bu da kırmızı ile siyah arası bir renktir. Yer için **yağız yi.r** denir ve o renge benzetilir. **yağız at** yağız at" açıklamasını verir.

¹⁸ Güney Sibiryâ Türklerinde insanlar yaşlandıklarında kesilmiş kısa saçlarla dolaşırlar ve çadırın çıkışına yakın yerde otururlar. Onlardan biraz çekinilir çünkü son eşikte duran ihtiyarlar, artık ölülerin, canlılar dünyasındaki temsilcileri sayılmaktadır (Lvova vd., 2013/2: 240). Yaşamdaki bu durum destanlarda da kısa saçlı veya saçsız olmanın *Alt* dünya (öte dünya, Yer ana) ile ilişkilendirilmesini sağlamış olmalıdır.

¹⁹ Bu noktada destanın arkaik bir destan olduğu, *Alt* dünya ile ilgili herhangi bir anlatımın bulunmayışından anlaşılmaktadır. Burada kel olma, Yer Ana'nın ölüleri içine alıyor olması ile ilişkilidir. *Alt* dünya kavramı, diğer dinlerin etkisi ile Türk düşüncesine sonradan eklenmiştir. O nedenle destandaki kel buğra, sahibi ile birlikte *Yer* ile bağlantılıdır.

²⁰ Ona: "Senin gibi yapayalnız er,

Kişiyim ben" demesi bir yönden bunu göstermektedir. Ayrıca birbirlerini tanıttıklarında birinin güney ve sarı, diğerinin kuzey ve kara ile olan ilişkisi de erdişi niteliklerini göstermektedir.

*Sana ne fayda olur,
Artık güç sağlarsın!
Kan akrabası ağabey-kardeş,
Anadan doğan iki kardeş gibi olalım...
İki er anadan doğan,*

İki kardeş gibi” (Ergun ve Aça, 2005: 254) der. Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere ikisi aynı anadan doğan (bir öz) kardeş olup, uyum sağlamaktadır.

Arı Haan ve Er Sayın Ulaatı, Han Sayın Ulaatı Kardeşler

Arı Haan, Şara Melçen Haan ile vedalaştıktan sonra dümdüz güney tarafa, ulu kızıl taygada, Ulug Haan'ın obasına doğru yola çıkar. İlerlediğinde Çiñge Kara Hem'e ulaşır ve burada ayırt edilemeyecek kadar birbirine benzeyen iki oğlan görür. Bunlar Er Sayın Ulaatı ve Han Sayın Ulaatı kardeşlerdir. Onların da ana-babası yoktur, orada öylece yaratılmışlardır. Arı Haan'ı ağabey kabul ederek yola birlikte devam etmek isterler. Arı Haan onları yanına alır. Birlikte Ulug Haan'ın obasına varırlar. Yarışmalara katılır ve gelini olacak kızı alırlar. Arı Haan dönüşte Şara Melçen'in yurduna uğramak ister. Kardeşlerine yola devam etmelerini, kendisinin onlara yetişeceğini söyleyip ayrılır. Ancak otağa girdiğinde tuzak olarak hazırlanmış, altmış kulaç derinliğinde kazılan çukura düşer. Şara Melçen çukurun ağzını ulu taş ile kapatır ve gelini ile birlikte tüm mallarını da alıp başka yurda göçürür.

Han Sayın Hovugun ve Gelin

Bu sırada Arı Haan'ın, Han Sayın Hovugun adlı oğlu doğar ve büyür. Babasının nerede olduğunu annesinden sorar ve gidip bir daha dönmediğini öğrenir. Onu bulmak üzere yola çıkar. Yolda önce babasının atını bulur. Ondan babası Arı Haan'nın nerede olduğunu öğrenir ve gidip çukurdan çıkartır. Arı Haan oğlunu yurduna gönderir ve kendisi Şara Melçen'den obasını-yurdunu geri almaya gider. Onu öldürür, mallarını geri alır ve yurduna dönüş yapar. Oğlu Han Sayın Hovugun, ulu otağını hazırlamış beklemektedir çünkü babası gelinini getirmektedir.

Otağ hazırlanması yeni bir dünya kurulması demektir. Türk düşüncesinde otağ (çadır/ev) evrende merkezi temsil etmesi ile birlikte, dünyaya özdeş tutulur. Kasımoğlu (2019: 38) Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderha'yı öldürmesinin arketipsel tahlilini yaptığı çalışmasında, gölgeğin çadır veya otağ olarak da okunabildiğini, otağ ya da çadırın Türk kültüründe evrenin bir tezahürü olarak bilindiğini yazar. Seyfettin Rzasoy (2020: 353) da Kasımoğlu'nun yaklaşımını doğru bulmaktadır. Güney Sibirya Türklerinde de “ev dünya gibidir; dünya ev gibidir” (Lvova vd., 2013/1: 75). O halde oğlunun yeni bir otağ kurması, yeni bir *iki ilke* birleşiminin de işaretlerini taşımaktadır.

Altı ve Dokuz Sayıları

Destanın sonunda yeni bir dünya kurulmasının yani iki ilkenin birleşmesinin diğer sembolleri ise verilen sayılardır. Sayılar bunu destekler niteliktedir. Arı Haan iki kardeşini ve gelinini alarak yurduna döner. Bu sırada oğlu ve eşi yurdundadır. Büyük bir toy yapar:

“Deniz gibi rakısını yığıp,

Dağ gibi etini pişirip,

Oba gibi yığmış.

Altı yılda sona ermez

Bayramını kutlayıp,

Dokuz yılda bitmez,

Toyunu toylayıp durmuş” (Ergun ve Aça, 2004: 272).

Altı rakamı “yaratılmış dünyanın mükemmel sayısı” olarak eril-dişil birleşimini de anlatır. Hermetik gelenekte altı sayısı yaratılış ile bağlantılıdır (Schimmel, 2017: 119, 121). Arı Haan ve yanındakilerin dört, oğlu ve eşinin de iki kişi olduğu dikkate alınmalıdır. Çünkü sonrasında hep birlikte mutlu yaşadıkları söylenmektedir. Düzen kurulmuştur. Dokuz sayısı da Türklerde önemsenen bir sayı olarak tamamlanma ve tanrısal gök katları ile ilişkili görülmektedir. Ergun (2004: 303) merkezin simgelerinden kutsal ağacın gelenekte dokuz dalı olduğunu belirtir. O halde altı ve dokuz sayıları *Yer* ve *Gök* birlikteliğine işaret etmektedir.

Sonuç

Türk düşüncesi ve buna bağlı olarak Türk hikmetinin ortaya çıkarmış olduğu evrensel iki ilkeli sistem de denilen evrenselci dikotomi, Türklerin öz ve en eski kozmolojisidir. Onlar bu anlayışı yaşamın her anına yansıtmış ve bu anlayış ile bütünleşmiştir. Elbette yaşamlarının yansımaları olan ve onunla sıkı sıkıya bağlı Türk anlatıları da evrenselci dikotominin izlerini barındırmaktadır. Hatta anlatıların bunun üzerine kurulmuş olduğu semboller çözümlendiğinde açık şekilde anlaşılmaktadır. Destanlardaki semboller, Türk düşüncesinin ve buna bağlı Türk kozmogonisinin en temel anlayışı olan *evrensel iki ilkeyi* anlatıların alt katmanlarında korumaktadır. Türk kozmogonisine henüz yeraltı kavramının dahil olmadığı arkaik döneme ait olduğu anlaşılan Arı Haan destanı da aynı şekilde, uyumlu dikotominin semboller aracılığı ile alt katmanlarda barındığı bir standıdır. Sembollerin çözümlenmeleri ile ortaya çıkan anlamların oluşturduğu bileşkeler, evrensel iki ilkenin varlığını açıkça ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun sanatı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Eliade, M. (2003). *Dinler tarihine giriş*. (çev.: Lale Arslan), İstanbul: Kocabalı Yayınevi.
- Ergun, M.- Aça, M. (2004). *Tıva kahramanlık destanları-I*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, M.- Aça, M. (2005). *Tıva kahramanlık destanları-II*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Ergun, P. (2004). *Türk kültüründe ağaç kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Hoppal, M. (2021). *Avrasya'da şamanlar*. (çev.: Bülent Bayram-Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kalafat, Y. (2006). *Türk halk inançlarında kara*, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/kalafat.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.03.2022).
- Kasımoğlu, S. (2019), Gölge arketipinin bir örneği olarak ejderha: Salur Kazan'ın yedi başlı ejderhayı öldürmesi'nin arketipsel tahlili. *Turnalar Uluslararası Hakemli Türk Dili, Edebiyat ve Çeviri Dergisi*, 76, 33-38.
- Kâşgarlı Mahmud (2018). *Dîvânü Lugâti't-Türk*, (hzl.: Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lvova, E. L. -vd. (2013/1). *Güney Sibiryâ Türklerinin geleneksel dünya görüşleri-1, kâinat ve zaman. Nesnelere dünyası*. (çev.: Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.
- Lvova, E. L.-vd. (2013/2), *Güney Sibiryâ Türklerinin geleneksel dünya görüşleri-2, insan ve toplum*. (çev.: Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.
- Ögel, B. (1993), *Türk mitolojisi*. C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1995), *Türk Mitolojisi*. C. 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özerdin, M. N. (1963). Chou'lar ve bu devirde Türklerden gelen 'gök dini". *Belleten*, XXVII (105), 1-23.
- Rzasoy, S. (2020). *"Kitabi-Türkman Lisani" Oğuznâmesinin transmediativ strukturu ve ritual-mifoloji semantikasi*. Bakı: Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Folklor İnstitutu.
- Schimmel A. (2017). *Sayıların gizemi*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Tekin, T. (1988). *Orhon yazıtları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ülken, H. Z. (2007). *Türk tefekkürü tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ziya Gökalp (1976). *Türk medeniyeti tarihi*. (hzl.: İsmail Aka-Kâzım Yaşar Koprıman). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu / Author's Note: Bu makale, yazarın İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında hazırlamakta olduğu "Güney Sibiryâ Türk Destanlarında Zaman ve Mekan Sembolizmi" adlı doktora tezinden üretilmiştir. / This article was produced from the unpublished doctoral thesis titled "Time and Place Symbolism in South Siberian Turkish Epics".

Katkı Oranı Beyanı / Author Contributions: Berna Özpınar makale yazımını, Prof. Dr. Aynur Koçak ise düzenleme ve kontrolü üstlenmiştir. / Berna Özpınar has undertaken the writing of the article and Prof. Dr. Aynur Koçak has undertaken the editing and control.